

Hikmet hadisi üzerine bir inceleme

*“Hikmetli söz müminin yitiğidir.
Nerede bulursa onu almaya daha
layıktır.”*

Hikmet hadisi muhtelif lafızlarda nakledilmiştir. Yukarıdaki lafızlarda hadisi et-Tirmizî¹ ve İbn Mâce² Ebû

Hureyre'den rivayet etmişlerdir. et-Tirmizî daha sonra hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapar: “Bu garîb bir hadistir. Hadisi sadece bu tarikten tanıyoz. Senedde geçen İbrahim b. el-Fadl el-Mahzûmî hadiste zayıf biridir.”³ Nitekim İbn Hacer de *Takrîb*'de İbrahim b. el-Fadl'ın sekizinci tabakadan (küçük etbâu't-râbiîn tabakası) metrûk bir râvî olduğunu belirtmiştir.⁴ İbrahim b. el-Fadl hakkında el-Buhârî “münkeru'l-hadîs” ifadesini kullanır. Yahya b. Maîn de “leyse bi şey” (zayıf) demektedir. Ahmet b. Hanbel ise “hadiste kuvvetli değildir, da'ifu'l-hadîs” der.⁵ İbrahim tarikiyle gelen Ebû Hureyre hadisi el-Ukaylî'de şu lafızla yer alır: “Hakîmâne söz hakîmin yitiğidir, onu nerede bulursa almaya daha layıktır.”⁶ Aynı tarikten hadisi İbnü'l-Cevzî şu lafızla kaydeder: “Hikmetli söz müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alır”. İbnü'l-Cevzî daha sonra hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapar: “Hadis sahih değildir. Yahya b. Maîn, İbrahim'in hadisi bir şey değildir der.”⁷ İbrahim b. el-Fadl tarikiyle hadisi Ebû Hureyre'den el-Askerî ve el-Kudâî de şu lafızla rivayet etmişlerdir:⁸ “Hikmetli söz her hakîmin yitiğidir.

1 İlm, 19.

2 Zühd, 15.

3 et-Tirmizî, a. yer.

4 Şihâbuddin Ahmet b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *-Takrîbu't Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Halep, 1988, s. 92.

5 Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbu'd-du'afâi'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acı, Beyrut, 1984, I, 60.

6 el-Ukaylî, a.g.e., I, 61.

7 Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, thk. Halîl el-Meys, Beyrut, 1983, I, 95-96.

8 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs 'amme'stehera mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, thk. Ahmet el-Kalâş, Kahire-Halep, ts., I, 435-436.

Onu bulduğu zaman almaya daha layıktır.”⁹ el-Kudâî hadisi Zeyd b. Eslem'den mürsel ve merfû' olarak şu lafızla da kaydeder : “Hikmet müminin yitiğidir. Mümin yitiğini nerede bulursa onu kendisine maletsin (cem' etsin).”¹⁰

Müsnedü's-Şihâb'ın hadislerini tahrîc eden Faslı âlim Ahmet el-Ğumârî'nin kaydettiğine göre et-Tirmizî, el-Kudâî ve el-Askerî dışında hadisi İbrahim b. el-Fadl tarikiyle Ebû Hureyre'den el-Beyhakî de **el-Medhal**'inde nakletmiştir. el-Beyhakî İbrahim b. el-Fadl'ın teferrüd ettiğini ve kuvvetli olmadığını (leyse bi'l-kaviy) belirtmiştir. Yine el-Askerî **el-Emsâl**'de Anbes b. Abdîrahman -ki zayıf- tarikiyle Enes'ten şu lafızla nakleder: “İlim müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alır.”¹¹ Ahmet Ziyâuddîn Gümüşhânevî el-Askerî'nin bu rivayetini kaydettikten sonra senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir.¹²

el-Askerî hadisi Enes'den şu lafızla da nakletmiştir : “Hikmeti kimden duyarsanız alın. Çünkü hikmeti bazen hakîm olmayan söyler. Nitekim bazen atıcı olmayan isabetli ok atar.” el-Beyhakî'nin **el-Medhal**'de İkrime'den yaptığı rivayetin lafzı da hemen hemen aynıdır : “Hikmeti kimden duyarsanız al. Çünkü bazen kişi, atıcı olmayanın isabetli ok atması gibi, hakîm olmadığı halde hikmetli konuşabilir.” el-Beyhakî'nin diğer rivayetinde hadis Sa'îd b. Ebî Bürde tarafından herhangi bir kişiye nispet edilmeksizin rivayet olunmuştur: “Denirdi ki, hikmet müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alır.” el-Beyhakî hadisi Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den yine aynı tarzda şu lafızlarla nakleder: “Denirdi ki ilim müminin yitiğidir. Onu aramak için yola koyulur. Eğer bir şey bulursa, onu alır, ta ki bir başkasını buna katıncaya kadar, aramaya devam eder.”¹³ Bu rivayetlerde “denirdi ki” ifadesinin kullanılması bunların hikemiyat ve yaygın meseller kabilinden olduğunu ihsas ettirmektedir.¹⁴

Hikmet hadisini el-Hasen b. Süfyan **Müsned**'inde, Ebû Nu'aym **Riyâdu'l-müteallimîn**'de, İbn Lâl **Mekârimu'l-ahlâk**'da ve ed-Deylemî **Müsnedü'l-Firdevs**'te Hz. Ali'den merfû' olarak şu lafızla naklederler : “İlim müminin yitiğidir. Ne zaman bir hadisi kaydederse, bir diğerini talep eder.”¹⁵ Ancak bu tarihin isnadında da hadis uydurmakla nitelenen Abdülvehhab b. Mücahid adlı bir râvî vardır.¹⁶ ed-Deylemî'nin İbn Abbas'tan ri-

9 Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî, **Müsnedü's-Şihâb**, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Beyrut, 1985, I, 65.

10 **Müsnedü's-Şihâb**, I, 146.

11 Ahmet b. Muhammed b. Sıddîk el-Ğumârî, **Fethu'l-Vehhâb bi tahrîci châdisi's-Şihhab**, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Beyrut, 1988, I, 55-56.

12 **Râmûzu'l-ehâdis**, trc. Abdülaziz Bekkine, İstanbul, 1982, I, 223.

13 el-Aclûnî, aynı yer.

14 Muhammed Abdülmütehal el-Cebrî, **el-Müştehîr mine'l-hadîs**, Kahire, 1987, s. 62.

15 el-Ğumârî, Feth, I, 56.

16 el-Ğumârî, a. yer, dipnot.

vayeti şöyledir: “Sözün hikmetlisi ne güzel faydadır. Kişi onu işitir, kardeşi-ne de izhar eder.” ed-Deylemî'nin İbn Ömer'den naklettiği hadis ise senedsizdir: “Hangi kitaptan çıkarsa çıkısın hikmeti al, zarar vermez.” ed-Deylemî'nin bu rivayetleri merfû'dur. Son rivayet ed-Deylemî tarafından Hz. Ali'ye de nisbet edilmiştir. el-Askerî'nin kaydettiğine göre Haccâc'ın güzel bir sözünü işiten el-Hasen el-Basrî “Müminin yitiği bir fasıkta, öyleyse gidip alsın”, demiştir. Süfyan es-Sevrî de Hâzım b. Huzeyme'den işittiği beğ bir söz üzerine “Harab bir karından çıkan hikmetli söz!” diyerek yanındaki deftere kaydetmiştir. Bunun bir benzeri söz “Nice tebliğ olunan vardır ki, bizzat işitip tebliğ edenden daha kavrayışlıdır” hadisidir.¹⁷

Bu rivayetleri kaydettiğimiz el-Aclûnî hadis hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamakta, sadece bunları el-Mekâsıdu'l-hasene'den nakletmekle yetinmektedir.¹⁸ Ayrıca hadisi, es-Süyûtî'nin kaydettiğine göre, İbn Asâkir de Hz. Ali'den rivayet etmiştir.¹⁹ Ancak Ali el-Kârî bu rivayetin mevkûf olduğunu söyler.²⁰ es-Süyûtî, et-Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayetlerine atıfta bulunduktan sonra sonuna “hasen” rumuzu koyar.²¹ Ancak es-Süyûtî'nin eserini şerheden el-Münâvî hadisile ilgili bazı tenkitleri ve es-Süyûtî'nin hükmünü kaydettikten sonra el-Amirî'nin hadis hakkındaki “garîb” hükmüyle sözünü bitirir.²²

Netice olarak hikmet hadisini çeşitli lafızlarla et-Tirmizî, İbn Mâce, el-Ukaylî, el-Askerî, el-Beyhakî, İbn'ül-Cevzî, el-Kudâi Ebû Hureyre'den, el-Askerî ayrıca Enes'ten, İbn Asâkir, el-Hasen b. Süfyan, Ebû Nuaym, İbn Lâl ve ed-Deylemî Hz. Ali'den, ed-Deylemî ayrıca İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivayet etmişlerdir. el-Kudâi Zeyd b. Eslem'den, el-Beyhakî aynı mealde tâbiûndan İkrime, Sa'îd b. Ebî Bürde ve Abdullah b. Ubeyd'den nakillerde bulunmuş, keza el-Hasen el-Basrî ve Süfyan es-Sevrî de benzeri sözler söylemişlerdir. Bu sebeple hadis merfû', mevkûf, maktû' ve mürsel olarak nakledilmiştir. Dolayısıyla rivayetlerin sahibine nispeti konusunda tam bir birlik yoktur.

Rivayetin esasını teşkil eden Ebû Hureyre hadisi garîb bulunmuş, râvilerinden biri metrûk-zayıf kabul edilmiştir. Bu rivayeti es-Suyûtî dışında makbul kabul eden bulunmamaktadır. Diğer rivayetlerin râvilerinden kimisi zayıf, kimisi yalancı veya uydurmacı olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla bu rivayetler de zayıf veya mevzu olmaktan âzâde değildir.

Hadisin yorumuna gelince hadis şârihleri rivayetler hakkında bir çok tenkit olmasına rağmen, hadis sahihmiş gibi yorumunu yapmışlardır. Bu konu-

17 el-Buhârî, İlm, 9; et-Tirmizî, İlm, 7.

18 el-Aclûnî, a. yer.

19 el-Câmiu's-sağîr, Laylpûr, 1394, II, 97.

20 Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâti'l-mesâbih, Multan, ts., I, 283-284.

21 es-Süyûtî, a. yer.

22 Abdurrahîm el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sağîr, Beyrut, ts., V, 65.

daki yorumlar da genellikle et-Tîbî'nin *Miškât* şerhindeki açıklamalarına dayanmaktadır. et-Tîbî'nin kaydettiğine göre hadiste geçen kelimedenden murad cümle-i müfidedir, yani bir mana ifade eden cümledir. Hikmet ise kökleri ilim ve akılla sağlaştırılmış olup, ince bir manaya delalet eden şeydir.²³ Bir başka *Miškât* şârihi olan Ali el-Kârî ise hikmeti daha açık bir şekilde şöyle tarif eder: "Hikmet kökleri akıl ve nakille sağlaştırılmış olup, ince bir manaya delalet eden, manaları bozulma, hata ve fesaddan korunmuş olan şeydir."²⁴ Yine hikmet şöyle de tanımlanmıştır: Hikmet, kişiye vaaz u nasihat eden, onu meneden veya bir iyiliğe davet eden ya da bir kötülükten alıkoyan her sözdür. Hikmet muhkem manasında olup, ince bir manaya delalet eden sözdür.²⁵ Hakîm de derinlemesine bilgi sahibi olduğu hususları sağlam yapan kimsedir. İmam Mâlik bu konuda şöyle demiştir: "Hikmet Allah'ın dininde derinlemesine bilgi sahibi olmak (fıkıh)'tır. İlim hikmettir, Allah'ın kendisiyle dilediğine hidayet verdiği bir nurdur, yoksa çok mesele bilmek değildir."²⁶ Diğer bir rivayette İmam Mâlik, hikmet dinde derinlemesine bilgi sahibi olmaktır, dedikten sonra "Allah hikmeti dilediğine verir"²⁷ ayetini okumuştur²⁸ ki bu onun ayetteki hikmeti fıkıh (dinde derin ve ince anlayış) manasında anladığını göstermektedir.

Hadiste geçen *dâlle* kelimesi, matlub yani aranan, talep edilen şey demektir. et-Tîbî devamla şu izahı yapar: "Bu demektir ki hakîm hikmeti talep eder. Bazen ehil olmayan da hikmetli konuşur. Sonra ehline düştüğünde sahibi ona söyleyenden daha müstehaktır. Tıpkı yitik, kayıp eşya gibi ki sahibi bulunduğu onu almaya başkasından daha layıktır. Yitik sahibi yitiğini bulduğu kimsenin düşüklüğüne bakmadığı gibi, hakîm de hikmetli sözü tafafuz edenin düşüklüğüne bakmaz. Bilakis onu yitik sahibinin yitiğini aldığı gibi bulduğu kimseden alır. Şu halde hadisin manası şöyle oluyor: İnsanlar manaları anlamada, perdeli hakikatleri istinbat etmede, gizli sırları keşfetmede derece derecedirler. Dolayısıyla ayetlerin hakikatlerini, hadislerin inceliklerini anlamaktan aciz kalanların, kendine anlayış ihsan edilen, tahkik ilham olunan kimseleri reddetmeleri gerekmez. Yitik sahibi yitiğini bulduğunda kendisiyle tartışmadığı gibi, hakîmle da yitiğini verme konusunda tartışılmaz. Diğer taraftan birisi bir yerde yitik bir şey bulsa onu bırakmaması, bilakis alması ve sahibini buluncaya kadar araştırması ve bulduğunda iade etmesi gerekir. Bunun gibi, bir söz işitip de manasını anlamayan veya künhüne vakıf olamayan kimsenin onu zayı etmemesi, bilakis onu daha anlayışlı birisine aktarması gerekir. Belki o, onun anlamadığı manayı anlar, kendisinin istinbat etmediği bir hususu istinbat edebilir. Diğer bir açıdan hadis şöyle de

23 Şerefuddîn Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Miškâti'l-Mesâbih*, thk. komisyon, Karaçi, 1413, I, 376.

24 Ali el-Kârî, a.g.e., I, 283.

25 el-Münâvî, a. yer.

26 et-Tîbî, a. yer.

27 Bakara, 269.

28 Ali el-Kârî, a. yer.

anlaşılabilir: “Yitik sahibi yanında bulduğu kimseden yitiğini almak istediğinde sahibini ondan men etmek helal olmadığı ve sahibi ona daha layık olduğu gibi, âlim ve de kendisine herhangi bir şey sorulduğunda ve o ilme soranda fetânet ve istidat gördüğünde o bilgiyi sorana öğretmesi gerekir, onu o bilgiden mahrum etmesi helal olmaz. Denmiştir ki hadiste hakîm olmaya hikmet verilmesinin caiz olmadığına da delil vardır. Çünkü Hikmet onun yitiği değildir. Nitekim yitiğin sahibi olmayana teslimi de caiz değildir.”²⁹

et-Tîbî'nin el-Cevherî'den naklettiğine göre *dâlle* kelimesinin manası, kaybedilen erkek veya dişi behîmedir (dört ayaklı ve yırtıcı olmayan kara ve deniz hayvanıdır). Dolayısıyla bu kelimenin hakîme nisbetinde hikmeti işitenin üzerine onu ezberlemesinin vacip olduğuna ve bilene vermek için araştırmasına bir işaret vardır. Çünkü o daha ehil ve daha layıktır. Aynı şekilde hakîmin de hikmeti gizlemesi, onu ganimet bilmesi ve hakkına riayet etmesi gerekir. Çünkü o ona daha layık ve ehildir. Burada hikmetli sözün durumu, işitip kavrayan ve üzerine ezberleyip hak edene vermesi lazım olan kimsede, yine hakîmin fırsatı ganimet bilmesinde, kayıp bir behîmenin haline benzetilmiştir ki sahibi olmayana onu bulduğunda onu korumak ve sahibine ulaştırmak düşer. Sahibi böylece kaybettiğine ulaşmakla sevinir. Hadiste ayrıca lafzı aynen eda etmenin vücubuna delâlet vardır. Vallahi bu ancak hakîmin yitiği hakîmane bir sözdür!³⁰ Bir başka izaha göre hakîmin hikmette daha layık olması onunla amel etmeye ve ona ittibaya daha ehil olması demektir.³¹

Hadisteki hikmet kelimesi “el-kelîmetü'l-hikme” lafzı yerine bazı rivayetlerde olduğu gibi “el-kelîmetü'l-hakîme” şeklinde alınırsa bu takdirde Âli el-Kârî'nin kaydettiği bir manaya göre muhkem veya hükmedici söz anlamına gelir. Nitekim el-Beyzâvî “işte bunlar hakîm kitâbın ayetleridir”³² ayetini açıklarken Kitâb'ın hakîm sıfatıyla nitelenmesini onun hüküm ihtiva etmesiyle izah etmektedir.³³ et-Tîbî ise hakîme kelimesinin kelimeye izafetini isnâd-ı mecâzî olarak açıklar. Çünkü hâkim gerçekte hikmeti söyleyendir. Nitekim Yâsîn sûresinin ilk ayetinde de Kur'an bu manada hakîm olarak nitelenmiştir.³⁴ Netice olarak hadiste vurgulanan hikmetli sözle manalı ve belîğ sözlerin kasdedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca rivayetlerin bazılarında hikmet yerine ilim tabiri kullanılmıştır. Buradan hareketle ilim tabiriyle hadisin kasdedildiği ve hadis talebinin teşvik edildiği söylenebilir.

Ali el-Kârî bu sözün Hz. Ali'nin bir sözüne ilham kaynağı olduğu kanaatindedir: “Sen kimin söylediğine değil, kişinin ne söylediğine bak!”³⁵ Ri-

29 et-Tîbî, a.g.e., I, 376-377.

30 et-Tîbî, a.g.e., I, 377.

31 Ali el-Kârî, I, 283-284.

32 Yûnus, 1; Lokmân, 2.

33 Ali el-Kârî, a. yer.

34 et-Tîbî, a.g.e., I, 377.

35 Ali el-Kârî, a. yer.

vayete göre birisi bir muhannesten bir şey yazıyordu, bundan dolayı ayıplandı. Bunun üzerine el-Hasen el-Basrî şöyle dedi: “Nefis bir mücevherin safiyetini, dalgıcının bozukluğu ve satıcısının düşüklüğü kirletemez.” Meşhur sûfî İbn Arabî de bu hadisle ilgili şu yorumu yapmıştır: “Ey nebevi mirası araştıran kimse! Hadislerde vakıf olduğun bir hakikati bir filozof veya bir mütekellimin zikrettiğini gördüğünde, söyleyeni dinsiz diye bu, onu nakletmekten ve onunla amel etmekten seni alıkoymasın. Böyle yapmak tahsilden nasibi olmayanın işidir. Çünkü filozofun bütün ilmi batıl değildir. Binaenaleyh şeriatımızın onu reddetmediğini gördüğümüzde, özellikle bu söyledikleri hikmet, şehvetlerden, nefsin tuzaklarından ve bunlara râcî kötü huylardan uzaklaşmak kabilinden olduğunda onu kabul ederiz.”³⁶ Benzeri bir yorum İbn Arabî’den önce İbn Rüşd’de de görülmektedir. O Faslü'l-makâl adlı eserini hemen hemen bu iddianın isbatı üzerine bina etmiştir. Aynı düşüncenin izlerine günümüzde de rastlanmaktadır.³⁷

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, hikmet hadisi çeşitli tariklerden nakledilmekle birlikte umumiyetle zayıf kabul edilmiştir. Bununla beraber hadis, ulema ve halk arasında yaygınlık kazanmış, muhtevası çeşitli yorumlara konu olmuştur. Günümüzde de çeşitli çevrelerce her türlü bilgi ve bilim transferi için delil olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple hadisin zayıf olduğunu unutmadan bu tür değerlendirmeleri ihtiyatla karşılamak yerinde olacaktır.

36 el-Münâvî, a. yer.

37 Süleyman Uludağ'ın yorumu için bk. İbn Rüşd Felsefe Din İlişkileri, İstanbul, 1985, s. 104. dipnot.